

RZEZAĆ (101) *vb impf*

rzezać (30 + *kust*), **rzazać** [*oboczność dotyczy tylko form inf, praet, con oraz impers*] (13); *rzazać BartBydg, BielSat, ModrzBaz, ReszPrz, BielSenJoach*; *rzezać* : *rzazać LibMal (1:2), BielKron (1:3), SienLek (kust:2), BudBib (3:1)*.

e oraz *drugie a jasne* (w tym w a 2 r. błędne znakowanie); *rza-* (9), *rzã-* (1) *BielSenJoach*.

inf *rzezać, rzazać* (16). ◊ *praes 1 sg* *rzeżę* (6). ◊ *2 sg* *rzeżesz* (1). ◊ *3 sg* *rzeże* (18). ◊ *1 pl* *rzeż(e)my* (1). ◊ *2 pl* *rzeżecie* (1). ◊ *3 pl* *rzeżą* (18). ◊ *praet 2 sg m* *-s rzazał* (1). ◊ *3 sg m* *rzezał* (7). *f* *rzeżała* (1). ◊ *3 pl m pers* *rzezali* (10). *subst* *rzeżały* (2). ◊ *fut 2 pl m pers* *będziecie rzezać* (1). ◊ [*3 pl m pers* *rzazać będą.*] ◊ *imp 2 sg* *rzeż* (3) *BielKron, WujNT* (2), *rzeż* (1) *GrabowSet, rzeży* (1) *RejZwierz*. ◊ *1 pl* *rzeżmy* (1). ◊ *2 pl* *rzeżcie* (1). ◊ *3 pl* *niech rzeżą* (1). ◊ *con 3 sg m* *by rzazał* (1). ◊ *impers praet* *rzeżano* (4); *-ano* (3) *BudBib, CzechRozm, PudłFr*; *-ano* (1) *GórnRozm*. ◊ *part praes act* *rzeżąc* (5).

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI (trzy z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

1. *Ciąć, nacinąć, ucinąć, rozcinać; scindere BartBydg, Mącz, Calep, Cn; secare Mącz, Modrz, Cn; concidere Calep, Cn; caedere, dolare PolAnt; incidere Vulg; conscindere, discindere, findere Cn* (47) : *BartBydg* 234b; *Seco, Siekę/ rościnam/ rzeżę. Mącz* 377b, 371d; *Lecz á co wádzi [...] żebym był iáko oslá/ ktora ácz lámá rzazać niemoże/ wśzákże ine naczynia do rzázania oftrzy? ModrzBaz* 2; *Decusso – Nakrziz rzeze. Calep* 293a, 231a, 954a.

rzezać co (12): *LibMal* 1547/129v; [*na wyspie Porne*] z Ryżu pieką chleb/ pićie co z roźdzek Pálmowych ćieczę kiedy ie rzeżą *BielKron* 446, 15; *StryjWjaz* C3v; [*Dydoną*] wnet fobie kupiá/ Ziemie nie więcey iedno/ coby okrażyła/ Wołowa fkorá: tedyż rzeżác ią kazawfzy/ Co naciesny być mogło/ y otoczyć dáwfzy. Plác niemáły/ ná którym miáfto zbudowála/ A to miáfto/ Kártágo/ lámá zás przezwála. *PudłDydo* A2v. Cf *rzezać co czym, Zwroty*.

rzezać co czym (1): *Mącz* 374b cf *Szereg*.

Zwroty: [»drzewo rzezać«: Wóz drewny bosy oprawiony żelazem, pług z dobrymi żelazmi, piła, co drzewo rzeżá, świdrów 3 *InwSzlachKal* 1569 nr 22.]

»obrus [przed kim] rzezać« [*na znak niechęci*] (2): A onych iakobyfmy tu przepomnieć mieli? Ktorzi ani fiefć za ftoł zpodeyrzanym chćieli. Obrus przed nim rzezali/ talerz nożmi kłoli *KochSat* B2; *GórnRozm* L2v.

Szereg: »temperować albo rzezać« (1): *Gladiolus scriptorius, Scripturał/ nożyk* którym piórká temperuyá álbo rzeżá ku pifániu. *Mącz* 374b.

Przen [co] (1) :

[*Zwrot: peryfr.* »skrzydły wiatr rzezać« = *latać*: A *Ardea [miasto]* płomieniem w popiół obrócona/ Teraz [*jako ptak, łac. ardea = czapla*] fkrzydły wiátr rzeże pod niebo wniešiona. *VegKmita* 10.]

a) *O wysokich budowlach* (1) :

Zwrot: »rzezać obłoki« (1): Támże zás od tąd poniešie ćię wodá Przeltronnym wártem áż do Wyfzegrodá/ Kędy ná práwo grod bárzo wyfoki Rzeże obłoki. *KlonFlis* F4v.

a. *Odcinać, oddzielać cięciem [w tym: co* (13)] (18) : gdy czás przydzie miefiácá *Grudniá/ rzeżá [w Sycylii]* przy ziemi on rogoz cukrowy *BielKron* 276v, 322; Włásnie iáko Ruś mowi: ieden idzie

k lefu/ Y ręczniká nie rzeżąc: drugi czełze [= *biegnie*] k biefu. *KlonWor* 68; [rzazacz scindo i(d est) separare, frangere {dividere, seccare, separare} *ReuchlinBartBydg* T4].

rzezać od czego (2): Item powyada ze then Ian Knaflye [*tj. ozdoby*] ńrzebrne myedzi lyudzmy rzazall od fukyen *LibMal* 1546/113, 1547/129v.

rzezać komu (1):[*Teobaldus Greków pojmał i kazał wałaszyć*] páni lie wyrwála/ Twarz łobie podrápawłzy/ ná Krolá wołáá. Iełłizes to cnotliwy/ iż niewiáły draźniłz/ Y náłze włafne bierzefz/ y łam liebie błáźniłz. Przecz im vřzu nie rzeżefz *RejZwierz* 20v.

rzezać czym (2): iedz iągody iego [z *winnicy bliźniego*] coć lie chce/ iedno daley nie wynoś/ tákież praźmo ze zboża/ iedno kołá álbo śirpem nie rzełz. *BielKron* 44; *GostGosp* 150.

Zwrot: »mieszki rzezać« (2): TY złodzieie ktorzy we dne krádná/ miełzki wácki/ kálety kryiomie rzeżá/ thák znáczą. Zá pierwłzym kradźiełstwem ie ná twarzy cechuią. *GroicPorz* kkv; Kiedy łzczęście nie łłuzy káždy łwego łtrzeże: Ow [złodziej] koźik náoftrzywłzy/ cudze miełzki rzeże. *KlonWor* 36.

W przen (1) : Doymy Rzeczłopolitá: rzeźmy złote groná: Włzák bogáta winnicá/ nábráne wymioná. *KlonWor* 13.

Przen (1) : TEn wierłz [...] Woiewodo tobie Ofiáruię wiedzác to/ żeś łwoiey oyczyny Iełł takim pilnym łtrożem/ [...] Coś nam w tych czásiech nieraz doś iáłnie pokazał/ Y wiecznie tymeś lie nam vdał/ żeby rzazał Znas káždy ślepá zazdrość/ gdyby inák śmiáá Mowić/ á łiebie czarnym łwym iádem śięgáá. *BielSenJoach* 3v.

a. *Przeprowadzác zabieg chirurgiczny: przecinác lub wycinác* (6) : Lithotomus. Eyn łteyn łchneyder. Lyekarz ktory rzeże kámyenye *Murm* 71; Obstetrix, baba pomoczna, czo pápký [= *pępowiny*] rzeze *BartBydg* 100; A thak gdy by lie kto miał dać rzezác albo przepalać na niektorym miełcu żelazem goráczem/ napierwey ma wziác ten trunek [z *ziela pokrzyku*] aby nie poczuł *FalZioł* I 87a; á przetho thego prochu [z *ziela pokrzyku*] Barwierze vżywaią kiedi członek iaki chczą rzezác. *FalZioł* I 87a; [Nadziewám się [...], iż to *apostema* rzazać będą, ktore jest u jej k(rolewskiej) m(łności) na żywocie *ListyPol* III 1551 87].

rzezać kogo (2): vczyńże gáłuzki iáko źiárna grochowe [z *mirry, łaktuki, biálego maku i pokrzyku*]/ á podkadź kogo chcełz áby łpał: ták vłypiáią ony ktore máią rzázác [kust: rzezác] *SienLek* 57; Obudzenie łnu twárdęgo/ w ktorym człowieká rzeżá *SienLek* S[ss]3v.

b. *Ranić, kaleczyć cięciem* [kogo, co] (9) : Náđ vmárłym nie będącie rzezác ciáá wáłłego/ áni iákiego znáku ábo piáthná łobie czynić *Leop Lev* 19/28; Y kazał iá [cesarz św. *Martynę*] drugi raz ná palu rościágnáć/ y ciáło ná niey rzezác. *SkarŻyw* 21; y przybili mu [św. *Teodorowi*] ręce y nogi/ y mieyłcá táiemne przebodli: [...] w oczy mu łtrzelác kazałi/ á drudzy/ włtydliwe człońki [!] iego poprzech rzezáli. *SkarŻyw* 188, 580; *GórnTroas* 47.

rzezać komu, czemu (żywotne) (2): ná Seymie potáiemnie vráđzili káđdey biáłłey głowie ktora lie vrodzi/ y ktore teraz łá/ żely pod kolánem rzezác/ áby łobá niewładnęły. *BielKron* 320v. *Cf* *Zwrot*.

rzezać czym (1): *SkarŻyw* 273 *cf* *Szereg*.

rzezać po czym (1): Drugiego dnia [cesarz] zrozumiawłzy łtáteczność Mártiny S. kazał iá nágá po włzytkim łiele rzezác *SkarŻyw* 21.

Zwrot: »gardła [czemu (żywotne)] rzezać« = zabijać (1): To rzekszy gardła owcom rzezał, a zarznione Kładł na ziemi KochMon 29.

Szereg: »kłóc i rzezać« (1): dzieciom go [św. Marka] telz y zącżętom [lege: żacżętom] [...] / fcripturalikami kłóc y rzeżać kazáli SkarŻyw 273.

c. [Krajać, ciąć na kawałki [co]:

Szereg: »bić i rzazać«: gdyż idolathyta nic inego nie fą/ iedno mięsá/ ktore ná ofiary bałwanom bito y rzazáno/ á potem zwárzywfy w bałwanicach [...] iedziono BudUrząd 120v.]

d. Siekać na kawałki [co] (3) : Rzeżanie śieczki bydłu/ wymiárem á rzładnie/ y koleią: á zwłázcżá kędy czeládzią rzładną domowá tego nie rzeżá. GostGosp 88.

Zwrot: »sieczkę rzezać« (2): BielSat D3v; Wołku tákież karmimy/ Krowkę pilno páliemy/ domá iey fieczkę rzeżemy/ fcielemy/ zápieramy. RejZwierc 95.

2. Szlifować (o obróbce kamieni) [co] (4) : y poftánowił [Dawid] rzemiełniki co rzeżá kámienie gránowite ná budowánie domu Bożego. BudBib 1.Par 22/2, 3.Reg 5/18, 4.Reg 12/12.

rzezać czym (1): Thakiefz theż Adamas kamień barzo twardi: ktorim drogie kamienie rzeżá dla iego twardości wielkiey. FalZioł IV 55d.

3. Kastrować; castrare, eunuchare, evirare Cn [kogo] (2) : Drudzy zaś v poganów i zwielkiéi części v żydów/ na wymyślali niezliczonych Bałwánów [...] i naczynili iem rozlicznych chfál/ fktórych drugie ná oko niezbożné były/ iako fyny palić [...] / famyh fiebie rzezać/ panienki i infzá pleć [!] niewieściá ná płotę wyftawowác i infzé MurzNT 73v.

Szereg: »rzezać i wáłaszyć« (1): A gdy vftáwicżnie ná ony niepokoie [tj. zapalenie cielesne i pobudki nieczyste] pomocy Bołkiey wzywał [Ekwicjan]: nocy iedney ftánął przy nim Anioł/ y kazał go rzeżać y wáłáżyć SkarŻyw 211.

4. Ozdabiać nacinaniem lub wycinaniem [w tym: co (3)] (4) : Trudná fpráwá z chytrym nokćiem Bo by tesz niemiał domierzyć Mułisz brác kiedyc chce wierzyć Tesz ten niemyfli o woynie Zeydzieć mu fie rzeżąc ftroynie RejRozpr 13v.

[W połączeniu szeregowym: Niewiem co zá wory y miechy wymyfláią/ rzeżá/ bramuiá/ bryzuiá. Ná iednę głowę álbo ná fzyię/ iáki nakład! HerbNauka d8v (Linde).]

Zwrot: »kabat(ek) rzezać« [szyk zmienny] (3): RZeżyfz brácie ten kábat/ fznurkuy obercuchy/ Náwiáżyfz tych feretow/ rozwiefzay láncuchy. RejZwierz 122v; Wierę ia niewiem/ co innego iest ten Dworzánin/ ktory ná woynie niebywał/ [...] á ktory iedno kábaty rzezał/ ftroie wymyflá/ máfzkar pátrzał/ biefiad fżukał/ grał/ miłował/ błáznował OrzRozm R; ále wierz mi iż y owi piefzczófzkowie tego nie práżni/ co tylko iáko Tytyrułowie pod cieniem fobie odpoczywáią/ kábatki rzeżá/ boćiki ciągná/ obercuchy fznurkuiá/ perfumy fie trzęfá. RejZwierc 159v.

5. Rzeźbić a. wykonywać płaskorzeźbę; sculpere PolAnt, Mącz, Cn; caelare PolAnt, Cn; exscalpere, exsculpere, effingere Cn [w tym: co (= wytwór) (16), co (= materiał) (2); wytwór i materiał (1)] (17) : Proplastes, Który formy rzeże. Mącz 303b; PRzy kóncu tych tu Kfiáżek/ mam cię vpomiónąć Czytelniku miły/ iż Figury nie wfzędzie ták iákoby miály być/ fą vczynióné: przeto iż Miłtrz co ié rzezał/ nie był po temu. GrzepGeom Q4.

Zwroty: »kamienie, z kamienia, w kamieniu rzezać« [szyk zmienny] (2:1:1): Sculptor eyn bildhawer/ ader fteinhawer. Snicar co obráfy álbo kámyenye rzeże. *Murm* 182; *BartBydg* 140b; Sculpo, Rzeżę/ dłubię/ czinię álbo ciefzę obrázy ták z kámienia yáko y z drzewá. *Mącz* 376b; *KochFrag* 21.

»obraz rzezać« [w tym: z czego (4)] [szyk zmienny] (10): *Murm* 182; *BartBydg* 140b; Anaglyptes, Sculptor Sznicer/ ten który obrázy rzeże. *Mącz* 8d; Phidias, Włafne ymię sławnego łznicerá/ to yeft/ tego który rzeże obrázy ze słoniowych kósci. *Mącz* [297]c; Scapltor, Sznicer/ który zwłafzczá vmie ryc kámienie álbo też obrázy rzezać. *Mącz* 370b, 30c, 202b, 217a, 376b, 412c; [*ReuchlinBartBydg* T4v].

»rzezać pieczęci« = *sculpere sigilla PolAnt* [szyk zmienny] (4): Ktemu wygotowáli kámienie Onychiny/ opráwione złotem ofádzeniem/ wyrwyfzy imioná Synow Izráelkich/ robotá fnycerfká/ iáko pieczęci rzeżá [*caelatos caelaturis sigilli*]. *BibRadz Ex* 39/6, *Ex* 28/11, 21, 39/14.

Szereg: »malować i rzezać« (1): Máluyćie tę piékną twarz/ y rzeźćie w kámieniu. *KochFrag* 21.

6. Zabijać ostrym narzędziem, zarzynać; occidere Vulg; iugulare, mactare PolAnt [w tym: kogo, co (żywotne) (20)] (25) : [Żydowie] Dobytká łami nierzeżá iedno Rábiewie ich *BielKron* 465, 37v, 465; Tłufćość iećie/ á wełną fię przyodziewaćie/ co tłuftfzego rzeżećie/ á drobu nie paściećie. *BudBib Ez* 34/3; A oto rádość y wefele zábić byká/ y rzázáć drob *BudBib Is* 22/13, *Lev* 7/2, *2.Par* 29/22, *Is* 29/1; *CzechRozm* 60; *WujNT Act* 10/13, 11/7; [Gdy tedy iuż pánnę miano rzeżáć/ nátychmiałt głos sftał fie niewiedzieć fład *HistTroj Ev*].

rzezać komu [= dla kogo] (1): CO báią Poétowie/ że rózné ofiáry Róznym Bogóm czyniono: á práwie bez miáry. To tym (pátrźćie proftoty) natłuftfzće czábány/ To drugim zásię tákże nie chudé bárány Rzezano *PudlFr* 48.

rzezać na czym (2): Przy ftronie brany były ták cztery ftoły/ á łám cztery ftoły/ ná tych ósmi ftolech rzeżáli [ofiary]. *BibRadz Ez* 40/41. Cf »rzezać ofiarę«.

W połączeniach szeregowych (4): *BielKron* 24v; Ten [syn jednego kupca] potym z oná wielką rádofćią [w rzeźni] rzeżał/ bił/ tłułł ony kozy/ ony bárány/ ony cielętá *RejZwierc* 6; Azaś pánienczka gardlá nie brał/ ázaś ich nie mordował/ nie rzázáł/ nie lupił [!]/ nie topił? *ReszPrz* 7; *GrabowSet* S3v.

W porównaniu (1): Owífem dla ymienia twojego [Panie] rozmáytemi fmierćiami giniemy/ á tak waźne zginienie náłffe nie ynáczey iáko gdy owce rzeznik rzeże dla pożytku fwego [*Vulg Ps* 43/23]. *RejPs* 66v.

Zwroty: »nożem rzezać« (1): Nożem fzczyrbátym nic żywego nie rzeże [Żyd] *BielKron* 464v.

»rzezać ofiarę, na ofiarę, ku ofierze« [w tym: czym (1), na czym (1)] = *immolare holocaustum, mactare PolAnt* [szyk zmienny] (4:1:1): tákże ná nich [na stołach] kładli naczynia ktoremi rzeżáli palone y ine ofiáry. *BibRadz Ez* 40/42, *Ez* 40/39; *Cultrarius alias victimarius*, Rzeźnik v żydów który ná ofiáry bydło rzeżał. *Mącz* 71b; Kto ofiáry czyni z máiętnośći vbogich/ ieft iáko ten który rzeże fyna ku ofierze przed oycem [*Sacrificans filium coram patre eius*]. *BudBib Eccli* 34/22[24], *Lev* 6/25, 14/13.

[Przen: Aleć mię ách nieftétyfz bárziéy fyna mégo Rzeże fmierć/ pátrzáiáć nań teraz nieżywego. *VegKmita* 10.]

7. Wywoływać dotkliwą dolegliwość, ból, kłuc, piec, szczypać, uwierać (2) :

rzezać co (1): owfzem kiedy bárzo tá to ropá ciecze/ do fuchot człowieká prowadzi/ rzeżąc pendent [= członek męski]/ rániąc pęchérz *Oczko* 15.

[*rzezać w co*: Ciężka to/ baczył káždy/ byłá ná Rektorá/ Choćiaż go wy Nurkowie maćie zá Doktorá. Ciepło mu bárzo było/ choć mroz rzezał w wfy *ŁaszczPogrom* 7.]

rzezać w czym (1): Zaiąc ieft riba iadowita/ á ie⁸⁰ popioł na powiekach [*niszczy*] włofy wyrwane ktore fá złe, ktore rzeżá w oczu/ tedy iuż nie vroftá drugie. *FalZioł* IV 36b.

Synonimy: **1.** ciąć, krajać; **a.** odcinać; **b.** ranić; **3.** trzebić, wałaszyć; **5.** dłubać, ryc, rysować; **6.** bić, zabijać; **7.** drzeć, kłóc.

Formacje współrdzenne: *rzezać się, narzezać, obrzezać, obrzezać się, odrzazać, podrzezać, poobrzezać, porzezać, porzezać się, przerzazać, rozrzezać, urzezać, urzezać się, wyrzezać, zarzezać, zrzezać, zrzezać się; obrzezować, obrzezować się, poobrzezować, obrzezywać, obrzezywać się, przerzezować, rozrzezować, wyrzezować, zarzezować; rznąć, naderznąć, narznąć, oberznąć, poderznąć, przerznąć, rozerznąć, urznąć, urznąć się, wyrznąć, zarznąć, zerznąć; dorzynać, narzynać, obrzynać, odrzynać, podrzynać, poobrzynać, porozrzynać, pourzynać, przerzynać, przyrzynać, rozrzynać, urzynać, zarzynać, zrzynać, zurzynać.*

Cf **MIESZKORZAZ, RZEZANIE, RZEZANY, RZEŻĄCY, RZEŻYKAMIENNIK, [RZEŻYKAMIENŃ], RZEŻYMIESZEK**

MN